

PODZEMLJE

Prva dvorana¹

U podzemlje se ulazi kroz raspuklo deblo starog jasena.

Toplotni talas poznog leta, omorina. Pčele tromo kruže iznad livadske trave. Zlatna uspravnog kukuruza, zelena svežih otkosa, crna gačaca na strnjici. Negde dole u niziji nevidljiva vatra gori, stub dima se diže. Dete ubacuje kamen po kamen u metalnu kantu, *cing, cing, cing*.

Stazom preko polja, pokraj brega na istoku obeleženog nizom od devet okruglih grobnih humki, što štrče na tlu kao kičmene kosti. Tri konja u svetlucavom oblaku muva, nepomična sem što zamahnu repom, trznu glavom.

Preko nogostupa na krečnjačkom zidu i duž potoka do čestara u udubini iz koje raste drevni jasen. Krošnja mu se izvija ka nebu i vremenskim uslovima. Njegove duge grane povijaju se nisko ukруг. Korenje mu seže duboko ispod zemlje.

Laste vijugaju i vrzmaju se, perje im se presijava. Bregunice seku vazduh uzduž i popreko. Labud visoko leti ka jugu lepetavim krilima. Nadzemni svet je vrlo lep.

Udno jasena deblo se razdvaja i tvori neravnu pukotinu, široku tek toliko da čovek zađe u šuplje središte drveta – i odatle kroči u mračni prostor što se dole otvara. Ivice proseka su do sjaja uglačali ljudi koji su prethodno prošli tuda, kroz stari jasen ka ulazu u podzemlje.

Ispod jasenovog stabla, rasprostire se lavirint.

Naniže između korenja ka kamenom prolazu što se strmo spušta duboko u zemlju. Boje se svode na sive, smeđe, crnu. Hladan vazduh promiče. Iznad je čvrsta stena, apsolutna materija. Površinu je teško i zamisliti.

Stupanje u prolaz; pruža se lavirint. Bočni rascepi krivudaju. Teško je držati pravac. Prostor se ponaša čudno – kao i vreme. Vreme protiče drugačije tu u podzemlju. Zgušnjava se, sabija, teče, hita, usporava.

Prolaz skreće, skreće ponovo, sužava se – i dovodi do nenadanog prostora. Ulaz u dvoranu. Zvuk sad tutnji, odjekuje. Zidovi dvorane isprva deluju golo, ali onda se događa nešto neobično. Prizori iz podzemlja počinju da se ukazuju na kamenu, istorijski međusobno udaljeni, ali spojeni odjekom.

U pećini unutar litice od krasa, neka prilika udiše puna usta crvenog praha od okera, spušta levu šaku na zid pećine – rašireni prsti, isturen palac, hladni dlan na steni – a onda duva snažno onaj oker preko nadlanice. Prašina se raspršuje, a kad se ruka skloni, ostaje njen sablasni otisak – kamen oko šake poprimio je crvenu boju okera. Šaka se premešta, čovek ponovo duva prah i ostaje još jedan bleđi obris. Kalcit će prekriti te otiske, utisnuti ih. Otisci će preživeti preko 35.000 godina. Znaci čega? Radosti? Upozorenja? Umetnosti? Života u tmimi?

¹ Odlomak iz knjige *Podzemlje (Underland)* koja će se tokom 2024. pojaviti u izdanju KCNS. (Prim. prev.)

U plitko, peščano tlo severne Evrope, otprilike pre šest hiljada godina, telo mlade žene – umrle na porođaju sa sinom – spušta se nežno u grob. Pored nje se polaže belo krilo labuda. Potom se na krilo smešta telo njenog sina, tako da je dete u dvostrukoj kollevci u smrti – u labudovom perju i majčinom naručju. Obla zemljana humka uzdiže se da obeleži njihovo grobno mesto: žene, deteta i krila belog labuda.

Na ostrvu u Sredozemlju, trista godina pre osnivanja Rimskog carstva, kovač završava srebrni novčić. Na licu novčića je četvrtasti lavirint s ulazom na gornjoj ivici i složenom stazom do središta. Zidovi lavirinta – kao obod novčića – blago su izdignuti i uglačani tako da se presijavaju. U središte lavirinta usečena je figura stvorenja s glavom bika i nogama čoveka – Minotaur, koji u tami vreba sve što naiđe.

Šest stotina godina kasnije, mlada žena sedi pred portretistom u Egiptu. Obukla se krajnje otmeno za tu priliku. Ima istaknute tamne obrve i krupne tamne oči, gotovo crne. Kosa joj je začesljana unazad i drži je metalna traka na kojoj je zlatna perla; žena nosi zlatnu maramu i broš. Slikar koristi vreli vosak, zlatni listić i obojene pigmente, nanosi ih na drvo. Stvara posmrtni lik mlade žene. Kad ona umre, zamotaće ga u trake od tkanine da mumificiraju njeno telo tako da joj taj lik zameni pravo lice. Dok joj se telo bude raspadalo pod zavojima, portret neće stariti. Dobro je takve poslove svršiti ranije, dok čovek izgleda posve jedro. Telo će joj smestiti u nekropolu – grad mrtvih sagrađen na ulazu u ulegnutu depresiju u pustinji, u zakopanu dvoranu okruženu krečnjakom i pokrivenu kvarcitnim pločama da odagna pljačkaše grobova, u blizini odaja u kojima se nalaze mumificirana tela preko milion ibisa.

Ispod visoravni na jugu Afrike, potkraj devetnaestog stoleća, rudari kilometrima puze kroz uski tunnel – probijen dublje ispod zemlje na tom mestu nego bilo gde drugde na svetu u tadašnjem trenutku – tegleći rudu s potonulog zlatnog grebena. Nekolicina njih, koji su se s nekoliko hiljada drugih doselili u tu oblast zbog posla, ubrzo će stradati u odronima i drugim nesrećama. Više njih će sporo umirati od silikoze izazvane udisanjem prašine u smrtonosnoj tami, iz godine u godinu. Tu je ljudsko telo u potpunosti potrošno, drže korporacije u čijem su vlasništvu rudnik i tržišta koja njime upravljaju – sitno, nekvalifikovano oruđe za vađenje rude koje čeka zamena kad se pokvari ili potroši. Ruda koju ljudi iznose je izdrobljena ili taljena, a bogatstvo koje prihoduje puni džepove deoničara u dalekim zemljama.

U pećini u podnožju indijskih Himalaja, nedugo nakon Podele Indije, mlada žena meditira šesnaest sati dnevno, sedamdeset pet dana. Sedi nepomična kao kamen dok meditira, izuzev što joj se usta pomeraju dok mrmlja mantre. Uglavnom izlazi noću; kad je vedro, vidi se kako se Mlečni put razleže iznad vrhova. Živi od vode iz svete reke koju pije iz šaka, kao i od ubranih divljih bobica i voća. Mantre, samoća i tama donose joj nove spoznaje, a ženina vizija doživljava korenitu promenu. Kad najzad okonča osamu, oseća se beskrajno poput nebesa, staro poput planina, bezoblično poput zvezdane svetlosti.

Pre trideset godina, dečak i otac račvastim krajem čekića podižu podnu dasku u kući iz koje će se uskoro odseliti. Napravili su vremensku kapsulu od tegle za džem. U

teglu je dečak stavio predmete i poruke. Kalupno liveni model bombardera. Njegova leva šaka ocrтана crvenim mastilom na belom papiru. Opisao je sebe za onog ko pronađe teglu: *Prilično visok za svoj uzrast, vrlo plave kose, gotovo bele. Najveći strah, nuklearni rat.* Napisano je olovkom na stranici iz sveske. Zaustavljeni sat sa svetlećim kazaljkaма i brojčanikom koji voli da obgrli šakama da bi video kako brojevi sijaju. U teglu sipa šaku pirinča koji će upiti vlagu, čvrsto zavrće mesingani poklopac, stavlja teglu u skrovište i ponovo zakucava dasku.

Duboko u ugašenom vulkanu iskopana je mreža tunela iznad raseda u zemljinoj kori poznatog kao Ples duhova. Prilazni hodnici spuštaju se kroz iskošene slojeve i poravnavaju se u stovarišnoj zoni, podeljenoj na hodnike za odlaganje. Namera je da se u tim hodnicima zakopa nuklearni otpad visokog nivoa: radioaktivni pelet uranijuma obložen gvožđem, a potom bakrom, a onda zatrpan iznad raseda Ples duhova da zrači milionima godina do isteka svog vremena poluraspada. Vremenska skala te pretnje tolika je da oni koji zakopavaju otpad moraju da se suoče s pitanjem kako preneti poruku da je opasan u daleku budućnost. Taj rizik će nadživeti ne samo svoje tvorce nego verovatno i celu vrstu svojih tvoraca. Kako obeležiti taj lokalitet? Kako reći ko zna kojim bićima što će se obresti na tom mestu u pustinji da je sadržaj stenovitog sarkofaga beznadežno opasan, da *nema* nikakvu vrednost, da se *nikad ne sme dirati*?

A na blatnjavoj polici, četiri kilometra duboko u mreži pećina ispod planine u kojoj su ih zarobile bujične vode, dvanaest dečaka i njihov fudbalski trener sede u potpunom mraku, štede baterije na telefonima, čekaju danima da vide da li će se voda podići ili povući – ili da li će im neko čudom priteći u pomoć. Sa svakim satom, disanjem smanjuju količinu kiseonika u dvorani, a povećavaju nivoе ugljen-dioksida. Iznad planine se navlače monsunski oblaci, preti nova kiša. Izvan planine okuplja se hiljade spasilaca iz šest zemalja. U početku ne znaju da li su dečaci živi. Pronalaze otiske šaka u blatu na zidovima dvorane tek nakon tri kilometra od ulaza. Rađa se nada. Ronioci zalaze sve dalje u poplavljene prolaze. Devet dana nakon ulaska u planinu, dečaci čuju zvuke iz reke koja protiče kraj njihove stene. Potom vide leskanje svetla u vodi. Mehurići se dižu. Svetla izviru. Čovek izranja. Dečaci i trener trepću obasjani lampom na roniočevoj glavi. Jedan dečak podiže ruku u znak pozdrava, a ronilac odgovara istim pokretom. „Koliko vas je?“, pita ronilac. „Trinaest“, odgovara jedan. „Mnogo ljudi dolazi“, govori ronilac.

I tako se opisani prizori iz podzemlja odvijaju na zidovima te nezamislive dvorane, dole u lavirintu ispod raspuklog jasena. Ista tri zadatka ponavljaju se u raznim kulturama i epohama: skloniti dragoceno, crpiti vredno, odložiti štetno.

Skloniti (uspomene, važnu materiju, poruke, krhke živote).

Crpiti (informacije, bogatstvo, metafore, minerale, vizije).

Odložiti (otpad, traumа, otrov, tajne).

U podzemlje već dugo smeštamo ono čega se plašimo i što želimo da izgubimo, kao i ono što volimo i želimo da spasemo.

Silazak

Vrlo malo znamo o svetovima pod svojim nogama. Pogledajte naviše u vedroj noći i verovatno ćete videti svetlost sa zvezde daleke trilionima kilometara ili ćete razaznati kratere koje su napravili udari asteroida na površini meseca. Pogledajte naniže i pogled će vam se zaustaviti na površini tla, asfaltu, nožnim prstima. Retko sam se kad osećao toliko daleko od ljudskog sveta kao kad bih se našao samo desetak metara niže, uhvaćen u blistave čeljusti krečnjačke taložne ploče prvi put obrazovane na dnu drevnog mora.

Podzemlje dobro čuva svoje tajne. Tek u poslednjih dvadeset godina ekolozi su uspeali da isprate mreže gljiva koje prožimaju šumsko tlo, spajajući pojedinačna stabla u međusobno povezane šume – što gljive rade već stotinama miliona godina. U kineskoj provinciji Čungking, pri ispitivanju mreže pećina 2013. godine, utvrđeno je da ona ima sopstveni klimatski sistem: kaskade nakupljene izmaglice koja nastaje u ogromnoj centralnoj odaji i hladnu maglu koja lebdi u džinovskim maglenim komorama daleko od domašaja sunca. Trista metara ispod površine u severnoj Italiji, spustio sam se u neizmerenu kamenu rotundu, koju preseca ponornica i ispunjavaju dine crnog peska. Pešačenje preko tih dina ličilo je na mučno koračanje kroz pustinju bez daška vetra na planeti bez svetlosti.

Zašto ići dole? Taj čin se protivi intuiciji, suprotstavlja se zdravom razumu i okomitosti duha. Namerno spuštanje nečega ispod zemlje gotovo uvek proizlazi iz želje da se to sakrije od pogleda. Aktivno vađenje nečega ispod zemlje gotovo uvek zahteva veliki trud. Težak pristup podzemlju odavno ga je pretvorio u sredstvo koje simbolizuje ono što se ne može jasno izreći ili videti: gubitak, tugu, opskurne dubine uma, kao i, kako Elejn Skari kaže, „duboku podzemnu činjeničnost”² fizičkog bola.

Postoji duga kulturna istorija gnušanja prema podzemnim prostorima, toj „groznoj tami unutar sveta”,³ prema rečima Kormaka Makartija. Strah i gađenje su uobičajene reakcije na takva okruženja; prljavština, smrtnost i teški rad dominantne konotacije.

Klaustrofobija je svakako najjača uobičajena fobija. Mnogo puta sam primetio kako klaustrofobija – mnogo češće od vrtoglavice – zadržava moć čak i kad se doživljava posredno, kroz pripovest ili opis. Dok slušaju priče o zatočenosti ispod tla, ljudi se nelagodno vrpolje, uzmiču, gledaju ka svetlu – kao da bi same reči mogle da ih opkole.

Još se sećam kad sam kao desetogodišnjak, u romanu *Sudbokamen iz Brisingamena* Alana Garnera,⁴ čitao kako dvoje dece beži od opasnosti spuštajući se u rudarske tunele koji presecaju peščarsku stenu u Alderli Edžu u Češiru. Duboko unutar litice, kameni zagrljaj postaje toliko snažan da preti da ih zarobi.

Ležali su sasvim opruženi, a zidovi, tlo i svod su ih stiskali poput druge kože. Glave su okrenuli postrance jer bi im u svakom drugom položaju svod nabio usta u pesak i ne bi mogli da dišu. Napredovati su mogli samo migoljeći prste na rukama i odgurujući se nožnim prstima pošto je bilo

² Scarry, E. (1985). *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*. Oxford: Oxford University Press, 3.

³ Makarti, K. (2009). *Krvavi meridijan*. (G. Kapetanović, prev.). Beograd: Beobook, 87.

⁴ Garner, A. (2014). *The Weirdstone of Brisingamen*. London: HarperCollins, 177–178.

sasvim nemoguće savijati noge, a svako pregibanje laktova pretilo je da im beznadežno zaglavi ruke ispod tela. [Onda su se Kolinu] pete zakačile za svod – nije mogao da se pomeri ni gore ni dole, a stenoviti jezičak mu se nabijao u cevanice sve dok nije jauknuo od bola. No, nije mogao da se pomeri...

Srce mi je stajalo od takvih pasusa, ostajao sam bez daha. Sad kad ih ponovo čitam, osećam isto. Ali ta situacija me je takođe snažno privlačila u smislu narativa – i danas me privlači. Kolin nije mogao da se pomeri, a ja nisam mogao da prestanem da čitam.

Odbojnost prema podzemlju počiva u jeziku. U mnogim metaforama prema kojima živimo, visina se slavi, a dubina se prezire. „Podići raspoloženje” je bolje nego biti u „depresiji” ili „klonuti”. „Katastrofa” doslovno znači „postaviti naglavačke”, a „kataklizma” znači „propast”. Pristrasno viđenje dubine prisutno je i u ustaljenim konvencijama posmatranja i predstavljanja. U knjizi *Vertikalna*, Stiven Grejam opisuje prevlast, kako je naziva, „ravne tradicije” u geografiji i kartografiji, odnosno proisteklo „pretežno horizontalno viđenje sveta”. Teško nam je da izbegnemo „strogo ravne perspektive” na koje smo se navikli, tvrdi Grejam;⁵ on smatra da je to koliko politička, toliko i perceptivna greška, jer nas sprečava da vodimo brigu o podzemnim mrežama ekstrakcije, eksploatacije i deponovanja koje su potpora svetu na površini.

Da, brojni su razlozi zašto smo skloni da ne gledamo u ono što leži ispod zemlje. Ali danas nam je važnije nego ikad da razumemo podzemlje. „Naterajte sebe da gledate ravnije”, naređuje Žorž Perek u *Rodu prostora*.⁶ „Naterajte sebe da gledate dublje”, uzvratilo bih. Podzemlje je ključ materijalnih struktura savremenog postojanja, kao i naših sećanja, mitova i metafora. Ono je teren koji svakodnevno promišljamo i prema kojem se svakodnevno oblikujemo. A opet smo neskloni da uvažimo prisustvo podzemlja u svojim životima ili priznamo njegove neprijatne oblike u svojoj mašti. „Ravne perspektive” deluju sve neprikladnije za duboke svetove koje naseljavamo, kao i za vremenski dalekosežna nasleđa koja ostavljamo.

Trenutno živimo u antropocenu, epohi neizmernih i često strašnih promena na svetskom nivou, u kojoj „kriza” opstojava ne samo kao večito otklanjana buduća apokalipsa već kao trajna okolnost koju najteže proživljavaju najranjiviji. Vreme je suštinski razglobljeno, kao i mesto. Ono što je trebalo da ostane zakopano, nepozvano se podiže. Suočavajući se s tim izranjanjima, teško nam je da odvratimo pogled, kad nas dogradi opscenost tih upada.

Na Arktiku, drevne naslage metana cure kroz „prozore” u zemlji koje je otvorilo topljenje permafrosta. Spore antraksa oslobađaju se iz leševa irvasa zatrpanih u nekada zaleđenom tlu, a sad iskopanih usled erozije i toplote. U šumama istočnog Sibira zjapi krater u sve mekšem tlu, guta desetine hiljada stabala i otkriva slojeve stare dvesta hiljada godina – tamošnji Jakuti tu rupu nazivaju „vratima podzemlja”. Smanjivanje alpskih i himalajskih glečera razotkriva tela zatočenih u njihovom ledu pre mnogo deceni-

⁵ Graham, S. (2016). *Vertical: The City from Satellites to Bunkers*. London: Verso, 4–7.

⁶ Perek, G. (1997). *Species of Spaces and Other Pieces*. (J. Sturrock, trans.) Harmondsworth: Penguin, 51.

ja. Širom Britanije, nedavni toplotni talasi uzrokovali su da tragovi drevnih građevina – rimskih stražarskih kula, neolitskih plotova – zatrepere i ukažu se kao tragovi u usevima vidljivi s visine: jalovost kao rendgen, izdizanje potonule zemljišne prošlosti u sušnoj pošasti. Tamo gde reka Laba protiče kroz Češku, letnji nivoi vode nedavno su pali toliko nisko da se pojavilo „kamenje gladi” – izdubljene gromade koje su se vekovima koristile da zabeleže suše i upozore na njihove posledice. Na jednom takvom kamenu gladi piše: *Wenn du mich siehst, dann wein*, odnosno: „Ako me vidiš, plači.” Na severozapadu Grenlanda, američka raketna baza iz doba Hladnog rata, koja je zatrpana pod ledenu kapu pre pedeset godina i sadrži stotine hiljada litara hemijskih kontaminiranih supstanci, počela je da izbija na videlo. „Problem nije”, kako piše arheološkinja Tora Petursdóttir, „što nešto ostaje zakopano duboko u slojevima već u tome što ono preživljava, nadživljava nas i vraća nam se silovito kako nismo ni pretpostavili da može... Kao mračna sila ‘uspavanih džinova’”,⁷ čiji je san u dubokoj prošlosti naprasno prekinut.

„Duboka prošlost” hronologija je podzemlja. Duboka prošlost su vrtoglava prostranstva Zemljine istorije koja se protežu do današnjeg trenutka. Duboka prošlost meri se jedinicama pred kojima čovek u trenutku postaje beznačajan – u epohama i eonima, umešto u minutima i godinama. Duboku prošlost beleže kamenje, led, stalaktiti, sedimenti s morskog dna i pomeranja tektonskih ploča. Duboka prošlost se otvara ka budućnosti jednako kao i ka prošlosti. Zemlja će ostati u mraku kad sunce iscrpi svoje gorivo, otprilike za pet milijardi godina. Stojimo na vrhovima prstiju, ali i na petama, na ivici.

Opasna se uteha može iznaći u dubokoj prošlosti. Privlači nas etičko jedenje lotosa. Šta vredi naše ponašanje, kad će *homo sapiens* nestati sa Zemlje za tren geološkog oka? Posmatrana iz perspektive pustinje ili okeana, ljudska moralnost deluje apsurdno – obezvređena je do beznačajnosti. Tvrdnje o vrednosti deluju uzaludno. Jasna ontologija mami: sav život je jednako nevažan spram konačne propasti. Nestanak neke vrste ili ekosistema jedva je bitan u kontekstu planetarnih ciklusa erozije i obnove.

Trebalo bi da se odupremo takvom inertnom razmišljanju; zapravo, trebalo bi da podstaknemo suprotnu misao – duboka prošlost jeste radikalna perspektiva, koja nas tera na akciju, ne u apatiju. Jer razmišljanje u okvirima duboke prošlosti može da bude sredstvo ne bekstva iz naše problematične sadašnjosti već pre njenog preosmišljanja; potiranja njenih hitrih pohlepa i besova starijim i sporijim pričama o nastanku i nestanku. U najboljem svom izdanju, svest o dubokoj prošlosti može nam pomoći da sagledamo sebe kao mrežu dara, nasledstva i nasleđa koja se proteže milionima godina u prošlost i milionima godina u budućnost, navodeći nas da razmislimo šta ostavljamo iza sebe za epohe i bića koja će doći nakon nas.

Kad se sagleda kroz duboku prošlost, sve naizgled inertno oživljava. Nove odgovornosti se obznanjuju. Zajedništvo postojanja pada na um i zapada za oko. Svet ponovo postaje sablasno raznolik i treperav. Led diše. Stene imaju plimu i oseku. Kao i planine. Kamenje pulsira. Živimo na nemirnoj Zemlji.

⁷ Pétursdóttir, D. (2018). “Drift”. *Multispecies Archaeology*. (S. E. Pilaar Birch, ed.). London: Routledge, 2018, 85–102, 98; videti i: Pétursdóttir, D. (2017). “Climate Change? Archaeology and Anthropocene”. *Archaeological Dialogues* 24: 2, 182–193.

Najstarije priče iz podzemlja pripovedaju o opasnim silascima u tminu kako bi se došlo do nekog ili nečeg otpremljenog u domen mrtvih. Jedna varijanta *Epa o Gilgamešu* – napisana oko 2100. godine pre nove ere u Sumeru – govori o takvom putovanju, na koje je krenuo Gilgamešov sluga Enkidu, koji se spustio u „podzemni svet” u ime svog gošpodara kako bi vratio izgubljeni predmet. Enkidu plovi kroz oluju i grad što ga nije poput „čekićâ”, barka mu podrhtava od udara talasa koji napadaju poput „nasrtljivih kornjača” i „lavova”, ali svejedno stiže u podzemni svet. Tamo, međutim, smesta dospeva u zatočeništvo, iz kojeg se oslobađa kad mladi ratnik Utu otvori rupu na površini i iznosi Enkidua nazad na lepršavi lahor. Gore na suncu, Enkidu i Gilgameš se grle, ljube i razgovaraju satima. Enkidu nije vratio izgubljeni predmet, ali jeste doneo dragocene vesti o nestalim ljudima. „Jesi li video moju mrtvorođenu čeljad koja nikad život spoznala nišu?”, pita Gilgameš potišteno. „Video sam ih”, odgovara Enkidu.⁸

Slične priče ponavljaju se u svetskim mitovima. Klasična književnost beleži brojne primere fenomena koji se u grčkom nazivaju *katabasis* (spuštanje u podzemlje) i *nekylia* (postavljanje pitanja duhovima, bogovima ili mrtvima o svetovnoj budućnosti), a među njima su Orfejev pokušaj da vrati voljenu Euridiku iz Hada, kao i Enejino putovanje – predvodila ga je Sibila, a štitila Zlatna grana – s ciljem da se posavetuje sa senom svog oca. Nedavno spasavanje tajlandskih fudbalera iz samotne dvorane duboko unutar planine bila je moderna katabazija – priča je privukla pažnju celog sveta delom i zato što je posedovala snagu mita.

Sve te pripovesti sugerišu nešto naoko paradoksalno: da mrak može biti medijum vizije i da spuštanje može biti stupanje prema otkrovenju, a ne ka gubitku. Engleski glagol *understand* [razumeti] i sam ima staro značenje „proći ispod nečega da bi ga u potpunosti pojmio”. *Discover* [otkriti] znači „otkopati nešto”, „sići i izneti na videlo”, „doneti iz dubine”. Te asocijacije su drevne. Najraniji primeri pećinskog slikarstva u Evropi – u vidu naslikanih merdevina, tačaka i otisaka šake na zidovima španskih pećina – potiču približno od pre 65.000 godina, otprilike 20.000 godina pre nego što se veruje da je *homo sapiens* stigao u Evropu iz Afrike. Te slike su ostavili umetnici neandertalci. Mnogo pre nego što su anatomske moderni ljudi dospeli u današnju Španiju, piše arheolog odgovoran za datiranje tih umetničkih dela, „ljudi su putovali u tamu”.⁹

Podzemlje je priča o putovanjima u tamu i silascima u potrazi za znanjem. Proteže se od tamne materije nastale pri rođenju vasiona do nuklearnih budućnosti nekog predstojećeg antropocena. Tokom putovanja u daleku prošlost preduzetog između te dve daleke tačke, linija oko koje se kazivanje plete jeste sadašnjost u večitom kretanju. U njenim poglavljima, držeći se teme, širi se potpovršinska mreža odjeka, obrazaca i veza.

⁸ “Gilgamesh, Enkidu and the Nether World” (1998). Version A, in: J. A. Black, G. Cunningham, E. Flückiger-Hawker, E. Robson & G. Zólyomi, *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature*, Oxford, <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/section1/tr1814.htm>.

⁹ Pike, A. in: Marris, E. (2018). “Neanderthal Artists Made Oldest-Known Cave Paintings”. *Nature*, 22. 2. 2018.

Ima više od petnaest godina kako pišem o odnosima krajolika i ljudskog srca. Počelo je kao želja da se reši lična misterija – zašto su me planine toliko privlačile kao mladića da sam, ponekad, bio spreman i da poginem zbog ljubavi prema njima – a rasplelo se u projekat pomnog mapiranja izvedenog u više od pet knjiga i na bezmalo dve hiljade stranica. Od zaleđenih vrhova najviših svetskih planina, pratio sam naniže putanju do zasigurno krajnje tačke, istražujući spratove prostora koji leži ispod površine. „Silazak doziva / kao uspon što je dozivao”, napisao je Vilijam Karlos Vilijams u poznoj pesmi.¹⁰ Bilo je potrebno da zađem u drugu polovinu života da bih razumeo deo te Vilijamsove misli. Pod zemljom sam video ono što se nadam da nikad neću zaboraviti – i ono čemu bih voleo da nikad nisam svedočio. Knjiga za koju sam mislio da će biti najmanje ljudska postala je, na moje iznenađenje, najšire prijemčiva. Ako je slika u središtu većine tekstova koje sam napisao u prošlosti spušteno i podignuto stopalo pešaka, slika u srcu ovih stranica jeste otvorena šaka, raširena u znak pozdrava, saosećanja ili da bi ostavila trag.

Već neko vreme progoni me laponska vizija podzemlja kao savršene obrnute verzije ljudskog domena, gde je tlo uvek ogledalo, takvo da „stopala mrtvih, koji moraju da hodaju naglavačke, dodiruju stopala živih, koji stoje uspravno”.¹¹ Dirljiva mi je bliskost tog položaja – mrtvi i živi stoje taban na taban. Gledajući fotografije ranih otisaka šaka na zidovima pećina Maltravijeso i Lasko ili onih na ostrvu Sulavesi, zamišljam kako polažem dlan tačno na otiske koje su ostavili nepoznati tvorci. Zamišljam, takođe, da osetim i toplu šaku koja pritiska zid iz unutrašnjosti hladne stene i sklapa se s mojom, prst na prst, u tom susretu otvorenih šaka kroz vreme.

~

Malo pre nego što ću krenuti na ovde opisana putovanja, dobio sam dva predmeta. Oba su došla uz zahtev, a uslov da ih dobijem na dar bio je da pristanem da ispunim te zahteve.

Prvi predmet je dvostruko liveni bronzani kovčežić veličine labudovog jajeta, čija se težina oseti na dlanu. Reč je o škrinjici toksičnog sadržaja. Njen tvorac je popisao lične demone na list papira: svoje mržnje, strahove i poraze, bol koji je naneo drugima i bol koji su drugi naneli njemu – sve najgore što je imao na umu. Onda je spalio papir i zatvorio pepeo u kovčežić. Potom je izveo dvostruko livenje na kovčežiću, napravivši drugi sloj od bronzine kako bi što čvršće čuvao sadržinu. Spoljni sloj od bronzine se izrovaio i skorio u procesu livenja, tako da izgledom podseća na površinu kakve planete ili na vremenske prilike iznad nje. Onda je zakucao četiri eksera u sredinu kovčežića, odsekao im vrhove i poravnao ih turpijom. Taj predmet je izvanredno moćan i karakteriše ga obredna snaga tvorevine. Mogao je nastati bilo kad u proteklih dve i po hiljade godina, ali napravljen je nedavno.

¹⁰ Vilijams, V. K. (1983). *Izabrane pesme*. (D. Popović Srdanović, prev.). Beograd: Nolit.

¹¹ Bradley, R. in: Ingold, T. ANP, 12; videti: Ingold, T. (1986). *The Appropriation of Nature*. Manchester: Manchester University Press, 246.

Kovčežić sam dobio pod uslovom da ga ostavim na najdubljem i najbezbednijem podzemnom mestu do kojeg dođem – na mestu s kojeg se nikad neće vratiti.

Drugi predmet je sova izrezbarena od komada kitove kosti, talisman koji podrazumeva magiju. Manji usan od čije je kosti sova napravljena nasukao se mrtav na obalu jednog hebridskog ostrva. Rebro mu se uglačalo u poprečne preseke, svaki deo manje od centimetar i po i dug petnaest centimetara. Jedan taj poprečni presek isečen je potom u oblik sove sa četiri britka udarca oštricom – dva za oči i dva za konture krila. Predmet je izuzetno lep i karakteriše ga jednostavnost tvorbe osobena za ledeno doba. Mogao je nastati bilo kad u proteklih 20.000 godina, ali napravljen je nedavno.

Sovu sam dobio pod uslovom da je nosim sa sobom sve vreme koje provedem pod zemljom, da mi pomogne da vidim u mraku.

(S engleskog preveo Igor Cvijanović)